

**КАСЫМ
ТЫНЫСТАНОВДУН
ЛАТЫН
АРИБИНДЕ
ЖАЗГАН
АЙРЫМ
ЭМГЕКТЕРИ**

Редакторлор
Сыртбай Мусаев
Мустафа Дурмуш

Анкара 2021

Kasım Tınıstanovдun Latin Aribinde Cazgan Ayırım Emgekteri
Касым Тыныстановдун латын арибинде жазган айрым эмгектери

Editörler / Редакторлор

Sırtbay Musayev
Mustafa Durmuş

Hazırlayanlar / Басмага даярдагандар

Nurgül Moldalieva
Mayrambek Orozobayev
Aida İşenalieva
Farizat Kuramaeva

ISBN: 978-625-7305-59-4

1. Baskı / Биринчи басылышы

Aralık / Декабрь, 2021 / Ankara

Yayın Sertifika No / Басылыш сертификатынын номери

46683

Matbaa Sertifika No / Басмакана сертификатынын номери

46682

Grafiker®

Yayınları

Yayın No: 425

Web: grafikeryayin.com

Kapak, Sayfa Tasarımı, Baskı ve Cilt

Мукаба, ички дизайн, басылыш жана мукабалоо

Grafiker®

Grafik-Ofset Matbaacılık Reklamcılık

Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.

1396. Cadde No: 6/A

06520 (Oğuzlar Mahallesi)

Balgat-ANKARA

Tel : 0 312. 284 16 39 Pbx

Faks : 0 312. 284 37 27

E-mail : grafiker@grafiker.com.tr

Web : grafiker.com.tr

Kitabın hukuksal ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir.

Китептин укуктук жана илимий жоопкерчилиги жазуучуга таандык.

МАЗМУНУ

Баш сөз.....	5
Önsöz.....	9
Касым Тыныстанов. <i>Эне тилибиз</i>	13
Касым Тыныстанов. <i>Тил сабагы</i>	73
Касым Тыныстанов. <i>Кыргыздын адабий тилинин жаңы имласынын долбору</i>	129
Касым Тыныстанов. <i>Кыргыз тили имласынын маселелери</i>	177

БАШ СӨЗ

Кыргыз урууларынын өзара биригип, “биз бир элбиз” деген аң-сезимге ээ болуп эл катары калыптанышын жана бүгүнкү күндө күнкорсуз эгемен өлкө катары өнүгүүнүн белгилүү бир деңгээлине жетип турушун шарттаган башкы дөөлөт – ошол элдин тили. Уруу-уруулар биримдигинен түзүлгөн ошол эл өзүн белгилүү бир этнонимдик аталыштын алдына бириккен, белгилүү бир аймакты ээлеген, өздөрүн “биз ушуларбыз” деген аң-сезимде тааныган, белгилүү бир үрп-адат, салт-санаа, маданиятты карманган, жалпы бир тилде сүйлөгөн эл катары өзүн-өзү тааныйт. Бул узак мезгилди камтыган тарыхый процесс катары элдин элдигин аныктайт, элдин тили, элдин тарыхы, аң-сезими, акыл-эси элдик духтун, рухтун негизи экендигин көрсөтөт. Ушул өңүттөн алганда кыргыз тили кыргыз элинин тарыхый тагдыры менен тамырлаш, уңгулуу өнүгүшү менен өзөктөш болуп, түрк элдеринин ичинен Енесай жазмасы деген жазуу системасын алгач жараткандыгына карабай, негизинен, оозеки формада өнүгүп келгендиги белгилүү.

Тилибиздин бул табигый процессинин уланышына ар доордо өз салымын кошкон битикчи, жомокчу, дастанчы, манасчы, төкмө акын, жазгыч акын, ырчы, чоорчу, чечен ж.б. өңдүү өнөрлүү адамдар көп болгон. Ал эми аны заманбап жазма адабий тил катары калыптандыруу, илимий өңүттөн ар тараптуу изилдөө иштери 20-кылымдын башында гана колго алынды. Мына ушул маанилүү процесстин башатында туруп, башталышына негиз салып, чыйыр из түшүргөн ачкан инсандардын бири – Касым Тыныстанов. Кыргыз элинин чыгаан уулу, коомдук жана мамлекеттик ишмер, белгилүү агартуучу, талантуу окумуштуу, акын жана драматург Касым Тыныстанов Совет өкмөтүнүн курулушунун алгачкы жылдарынан баштап эле кыргыз тилинин тилдик (фонетикалык, морфология, синтаксистик) өзгөчөлүктөрүнө жараша өз алдынча улуттук жазма тил

болуп калыптанышына, мектептерде окутулушуна, адабий тил катары өнүгүшүнө, ага ылайык жаңы латын графикасынын кабыл алынышына орфографиялык эрежелеринин иштелип чыгышына жана заманбап илимий ыкмалар менен ар тараптуу өңүттөн изилденишине эбегейсиз чоң эмгек жумшады. Ал ошол ары түйшүктүү, ары жоопкерчиликтүү улуу миссияны өз учурунда ийгиликтүү ишке ашырып, Москвада Чыгыш таануу институтунун окумуштуулар кеңешинде академик Маррдын жетекчилигинде кызыл профессор наамына да татыктуу болду. Бирок, тилекке каршы, анын ошол баа жеткис эмгектери учурунда бааланбай, тескерисинче, өмүрүнүн эң жемиштүү мезгили каардуу репрессия жылдарына туш келип, “эл душманы” деген жалган жалаа менен камалып, 1938-жылы атылып кетти. К. Тыныстанов 1957-жылы СССРдин Жогорку аскердик соту тарабынан толук акталса да, Кыргызстан КПБК тарабынан кайра 1960-жылы караланып, анын жогорудагы эмгектери өлкөбүз эгемендигине ээ болгон 1990-жылдардан баштап гана кайрадан жарыяланып коомчулукка таанытыла баштады. Бул багытта алгач анын айрым адабий чыгармалары, чакан илимий макалалары, баяндамалары, кийинчерээк кээ бир окуу китептери жана илимий эмгектери жарык көрдү. Бул эмгектердин айрымдары толук бойдон түп нускаларындагыдай латын же арап ариби менен жарыяланса, кай бир эмгектери учурда колдонулуп жаткан кириллицага оодарылып, ошону менен бирге жанына түп нускаларынын факсимилелери да кошо тиркелип басылып чыкты. Касым Тыныстановдун өмүр жолу, аянычтуу тагдыры, чыгармачылыгы, илимий жана педогоикалык эмгектери, коомдук, саясий, маданий ж.б. көп кырдуу ишмердиги тууралуу акыркы эле 30 жылда жүздөгөн материалдар жарык көрсө да, анын жасап кеткен улуу иштери жөнүндө алдыда айтыла турчу дагы далай кеп-сөз бар деп ойлойбуз. Андыктан, эң биринчи кезекте, анын жазып калтырып кеткен эмгектерине этияттык менен мамиле кылуу жана китепкананын архивдеринде эскирип, жыртылып керектен чыга баштаган китептеринин түп нускаларын жоготпой толугу менен сактап калуу учурдун талабы. Ушул максат менен даярдалган бул китепте Тыныстановдун мурастарынын ичинен кыргыз тили менен байланыштуу окуу-усулдук жана илимий мүнөздөгү латын арибинде жазган эмгектеринин

факсимилелерине орун берилди. Ал эми анын араб ариби менен жарыяланган алгачкы эмгектеринин факсимилелерин башка бир китепте бириктирип жарыялоону туура көрдүк.

Жыйынтыктап айтканда, колунуздагы китепте Тыныстановдун окуу-усулдук эмгектери болуп эсептелген “Эне тилибиз” (1931), “Тил сабагы” (1932) жана илимий (орфографиялык) мүнөздөгү “Кыргыздын адабий тилинин жаңы имласынын долбору” (1934), “Кыргыз тили имласынын маселелери” (1936) аттуу латын ариби менен жазган эмгектеринин факсимилелери ушул тартипте жайгаштырылды. Түркиянын Анкара шаарындагы Графикер басма үйүнүн колдоосу менен жарык көргөн бул китеп Касым Тыныстановдун жаркын элесине жана 120 жылдык мааракесине арналат.

Ушул китептердин жарыкка чыгышына түздөн-түз кол кабыш кылган кыргыз, түрк билим адамдарына, өзгөчө Графикер басма үйүнүн жетекчилигине терең ыраазычылык билдирем.

*Академик, Кыргыз Республикасынын
Президентине караштуу Мамлекеттик тил жана тил саясаты
боюнча улуттук комиссиянын төрагасы*
Сыртбай Мусаев

ÖNSÖZ

Kırgızların tarihin en erken dönemlerinden itibaren etnik kimliğinin oluşumunu sağlayan ve bu özelliklerini koruyarak günümüze ulaşmasına vesile olan en temel değer, Kırgız dilidir. Kırgızca, gerek yapı ve anlam özelliklerine, gerek kelime hazinesine bakıldığında bünyesinde pek çok arkaik, tarihî, kültürel, manevi vd. unsurları bulundurması sebebiyle hem Kırgız halkının hem diğer Türk halklarının geçmişi, dili, kültür tarihi vd. pek çok alanla ilgili belirsizliklerin aydınlatılmasına, tartışmalı konuların çözümüne ışık tutan, katkı sağlayan Türkçenin önemli kollarından biridir.

Bilindiği üzere Kırgızca asırlar boyunca genellikle sözlü olarak bağımsız gelişmiştir. Kırgızcanın yazı dili olarak kalıplaşma ve modern dilbilimsel yöntemlerle çeşitli yönlerden araştırılma süreci daha sonraki dönemlere tekabül eder. Daha açık belirtmek gerekirse bu süreç 20. yüzyılda, yani Sovyetler Birliği'nin kuruluş yılları olan 1920'li yıllarda başlamıştır. İşte bu önemli süreci başlatan ve bu sürecin hızla ilerlemesine büyük katkılar sağlayan insanların biri Kasım Tınıstanov'dur. Kırgız halkının tanınmış devlet adamı, eğitimci, dilbilimci, Kırgız yazı dili ve modern yazılı edebiyatının kurucusu, şair ve yazar Kasım Tınıstanov, 1920'li yılların başından itibaren ömrünün sonuna kadar Kırgızcanın kendine has dilsel özelliklerine göre şekillenen modern yazı dilinin oluşturulması, bu dilin okullarda okutularak bir eğitim dili, ardından ölçünlü bir edebî dil haline gelmesi ve sesbilgisi, şekil bilgisi ve söz dizimi açısından ayrıntılı olarak incelenmesi için çok büyük emek sarf etmiştir. Ayrıca Kırgızcanın yazı dili için kullanılan Arap alfabesinden Latin alfabesine geçiş sürecine ve bu yeni yazı sisteminin yazım kurallarının belirlenmesine de öncülük etmiştir. Ancak dönemin bütün zorluklarına rağmen Kırgızcanın devlet dili olma yolundaki temel taşlarını atan ve bu büyük sorumluluğu kendi misyonu olarak gören Tınıstanov, yaptığı onca başarılı işlerinin karşılığı olarak devlet tarafından ilgi ve değer görülmesi gerekirken, bunun aksi-

ne “halk düşmanı” suçlamasıyla karşı karşıya kalarak hapse atılmış ve 7 Kasım 1938 tarihinde de idam edilmiştir. Daha sonra 1957 yılında Sovyetler Birliğinin Askerî Yüksek Mahkemesi tarafından Tınıstanov’un hakları iade edilse de 1960 yılında tekrar bazı iftiralara maruz kalmıştır. Bu nedenle onun yukarıda bahis konusu olan çalışmaları ve eserleri ancak Kırgızistan’ın bağımsızlığına kavuştuğu 1990’lı yılların başından itibaren topluma tanıtılarak yeniden yayımlanmaya başlamıştır. Bu sürecin başlangıcında ilk olarak onun bazı edebî eserleri ve makaleleri yayımlanmıştır. Ardından kimi okul kitapları ve Kırgızcanın grameri ve imla kurallarıyla ilgili bilimsel çalışmaları halka sunulmuştur. Burada son dönemlerde yayımlanmış olan Tınıstanov’un çalışmalarla ilgili şunu belirtmek gerekir. Bilindiği gibi Tınıstanov’un bazı eser ve çalışmaları yaşadığı dönemin yazı sistemine uygun olarak Arap alfabesiyle, bazıları da Latin alfabesiyle yayımlanmıştır. Bu nedenle 1990’lı yıllardan itibaren tekrar yayımlanmaya başlayan eser ve çalışmalarının bir kısmı Kırgız yazı dili için günümüzde kullanılan Kiril alfabesine transkripsiyonu yapılarak ve aynı zamanda kitabın özgün halinin tıpkıbasımını da eklenerek yayımlamıştır. Bazı kitaplarının ise sadece tıpkıbasımını yeniden basılmıştır.

Kasım Tınıstanov’un mücadele dolu hayatı, acı kaderi, edebî kişiliği, çok yönlü ve yetenekli bilim insanlığı, döneminin önde gelen aydınlarından olarak ülkesinin kültür, bilim ve eğitim alanlarının gelişmesine katkıları vd. özellikleriyle ilgili son 30 yılda yüzlerce yayın yapıldıysa da onun geride bıraktığı eşsiz mirasıyla ilgili ileride daha çok şeyin yazılıp çizileceğini düşünüyoruz. Dolayısıyla öncelikle onun yazıp bırakmış olduğu ve günümüze kadar korunmuş tüm çalışmalarının ve eserlerinin asıllarına oldukça özen gösterilmesi ve kütüphane arşivlerinde muhafaza edilmesine rağmen zamanla eskimiş ve yıpranmış olan kitaplarının tıpkıbasımlarının yayımlanması ve bu şekilde kaybolmaktan kurtarılması gerekir. Bu düşünceyle hazırlanmış olan elinizdeki kitapta Tınıstanov’un Kırgızcanın öğretilmesi ve yazım kurallarıyla ilgili Latin alfabesiyle yazılmış bazı pedagojik ve bilimsel çalışmalarının tıpkıbasımına yer verilmiştir. Öte yandan Arap alfabesiyle yazılıp yayımlanmış olan bazı eserlerini de ayrı bir cilt halinde yayımlamayı uygun gördük. *Kasım Tınıstanov’dun Latin Aribinde Cazgan Ayrım Emgekteri* adlı bu kitapta onun Kırgızcanın okutulmasıyla ilgili *Ene Tilibiz* “Ana Dili-

miz" (1931), *Til Sabagı "Dil Dersi"* (1932) ve Kırgızcanın imlâ kullarıyla ilgili *Kırgızdın Adabiy Tilinin Cañı İmlâsının Dolboru "Kırgız'ın Edebî Dilinin Yeni İmlâsının Tasarısı"* (1934), *Kırgız Tili İmlâsının Maseleleri "Kırgız Dili İmlâsının Meseleleri"* (1936) başlıklı Latin alfabetiyle yazılmış çalışmalarının tıpkıbasımlarına yer verilmiştir.

Kasım Tınstanov'un doğumunun 120. yıldönümüne armağan olarak hazırlanmış olan bu kitap Türkiye'nin Ankara şehrinde bulunan Grafiker yayınevinin desteğiyle yayımlanmıştır.

Prof. Dr. Mustafa DURMUŞ

T.C. Hacettepe Üniversitesi

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Öğretim Üyesi

Türkçe ve Yabancı Dil Öğretimi Uygulama ve

Araştırma Merkezi Müdürü